

Мирјана Бојанић Ћирковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ПУТ У МОДРОМ: ПОЕТИКА БОЈА У ПУТОПИСИМА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Тражим само слике, а не тражим људе.
Милош Црњански, *Са словеначких путева*

Боје Црњанскове тишине

„За читање пак понајбоље је остати насамо с Црњанским. [...] Препустити се непосредно тим просторима чежње, снова, светлости, радости постојања, који зраче с његових страница.” (Мандић 2020: 91) У тишини почети пут са Црњансковим делом ускоро почиње да бучи, хучи и прелива се бојама којим осликава све те „просторе” који се и нама дају спознати „у тишини са Црњанским”. И увек су то боје – преливи, нијансе, одсјаји и одрази. И увек колоришу удвојена осећања. То је и општи став неколицине истраживача боја у делима Милоша Црњанског.

Тумачећи призматичност појма *суматраизам*, односно експресионистичку варијанту Милоша Црњанског, Бојана Стојановић Пантовић (2013: 65) у путописима о Немачкој уочава наглашену „пишчеву опсесију бојама, преливима, чистотом и наивношћу првобитне сливености између човека и универзума.” У сликама Немачке, наведена ауторка издваја есенцијално у поезици путописа Милоша Црњанског: те слике су „изузетно сложене, често контрадикторне и не могу се свести на једну или другу димензију.” (Стојановић Пантовић 2013: 63) КО ЈЕ ЈОШ ПИСАО О БОЈАМА!!! Тамнећи или чинећи прозирном слику стварности којом корача као путник, Црњански успева досегне *тишину душе* (144), а њеним очима почиње осликавање простора које посећује.

Пут у модром: на перону

Црњансков пут у *модром* започиње са „перона” суматраистичке станице. Први „нови осети” путника, будућег суматраисте, јесу безбрижност, лакоћа и нежност; прва помисао јесу висине врхова Урала, усечених у плаво небо; први звук је тишина; први страх условљен је бескрајем, те прераста у стрепњу, а прва реакција путника је смех.¹

---

¹ У односу на речничке дефиниције суматраизма као поетског, филозофског и животног става (Lončar 1985: 779), у раду је тежиште на осету путника – суматраисте и на сензацијама које су у путописима Милоша Црњанског често изражене бојама. У ширем контексту, (у бити хетерогена) суматраистичка поезика путописа Милоша Црњанског биће разматрана у већ истакнутим поетичким прожимањима са експресионизмом, футуризмом и другим авангардним правцима у уметности. У основи поезике осета јесу суматраистичка универзална аналогија (која, између осталог, потиче из Бодлеровог дела), али и амбивалентност доживљавања, етеричност, космизам и интуиција. Суматраистичка вера је „vera i dublji, kozmički, zakon i smisao” (Lončar 1985: 779). Поред наведених аспеката тумачења суматраизма, за нашу тему од важности је и лексиколошка анализа овог појма, којом се подробније бавила Ала Татаренко (2013: 46), разлажићи га на следеће саставнице и синтагме подједнако релевантне за Црњанскову

Нов је и осећај заједништва: путничко *ми* доживљава исте сензације и „смеши се, драго”, можда баш због осећаја новог заједништва у *путу* – *стању* безбрижног, лаког и нежног, а можда и због новог осећаја заједништва страног, а драгог, јединки попут *нашег* путника, *опустошених* олујом рата. Објашњавајући песму *Суматра* на позив уредника *Српског књижевног гласника*, Богдана Поповића, Милош Црњански у тежиште свог песничког *вјерују* ставља управо „нов осет”. То је сензација путника (а не бисмо погрешили ни када бисми први вокал ове речи супституисали вокалом *а*) уочи отискивања рутама песама, прича и европских друмова. Шта је циљ пута? Можда је питање излишно јер овај пут за циљ нема одредиште, већ искључиво *искуство* пут(овањ)а. Смисао пута је тражење „живота какав је био”. Искре радости налажења обојене су „немиром, превратом, у речи, у осећању, у мишљењу”, звуком („наших речи неразумљивих”), смехом... и дословно, бојама. Испрва су то „боје наших снова”, те је путников „насмех”² импликација налажења детаља живота који се дају ретуширати. Искуство пута је хиперсензитивно: перципирани гласови су у исти мах „тешки” јер „људски говор није тако звучео” и *бело, неизмерно* тихи. Тишина у буци, бела, неизмерна тишина у даљини хипермодерне су слике прозорских окана мрачних возова. Заједнички именитељ свих наведених сензација је даљина. Постоји само док се назире, а њени обриси су дејство вере. Можда је отуда безмерна? „Сада смо безбрижни, лаки и нежни.” „Иза магле се назирало небо.” „Зелена брда као острва над земљом.” Пут је, заправо, успостављање веза; везе су у обрисима, нивелисаних линија, често и сведене на осет. А осет, унапред осуђен на чињеничну непроверљивост, парадоксално клица је везе са светом. И клија у самој себи. Манифестује се осећајем безбрижности, лакоће и нежности. Осет везе о којој говоримо најбоље илуструју три путникова усклика: „Суматра!” је номинализација путникове афективности, подругљиви подсмех себи, шапат.³ Та клица у клици везе јесте немир, а немир је перманентно путниково стање и истинска мотивација патниковог *отискивања*. Немир се може тумачити као перманентни осећај стрепње да ипак није све извесно; осећај неизвесности да *после, негде* има *нечег*. Тако замршеност – везе и укрштаји звукова и боја – „постадоше огроман мир и безгранична утеха.” Дубока органска повезаност и прожимање мелодија, емотивне и филозофске компоненте опште је место стваралаштва Милоша Црњанског (Милошевић _____)

Искуство путовања: путописи Милоша Црњанског у светлу савремене поетике

Савремене теорије путописа (Basnet 1995: 92–94) дефиницију ове књижевно-научне врсте заснивају на искуству...

поетику: *су-мантра*, *с уматра*, *сума тра*(диција), *суматра*(гедија), ратних, при чему се наглашава да „реч чији сугласници, ако нису ублажени самогласницима, уз једну малу метатезу, чине реч смрт.”

² Уп. „Полако сам се насмехнуо.”

³ Анализирајући теорију суматраизма у књижевној пракси, Ала Татаренко (2013: 47) долази до закључка да „ни саму реч *Суматра* песник [Црњански] не изговара увек са истим осећајем – час то чини *подругљиво*, час *патетично*, са *извесном афектацијом*...”

У путописима Милоша Црњанског уочава се континуирано и интензивно присуство чулних утисака, што није неубичајено за садржај путописа.⁴ Међутим, заступљеност боја у Црњансковим путописима не треба сагледавати искључиво као ольфакторне елементе. Најпре, боја је културолошка, социолошка⁵, па и суматраистичка „чињеница”, а стављањем ове речи између наводника још једном наглашавамо да је боја у Црњансковим путописима боја доживљаја/расположења/сна.

За разумевање поетике путописа Милоша Црњанског важна су његова размишљања о стварности до које овај писац, по „суматраистичком” правилу, долази кроз сан: „Стварност, обично, није тако лепа као тај сан који стварамо себи, при замишљању, неке далеке земље, на основу два три неизвесна податка.” (350) Колико год стварност била освешћујућа, путописац Црњански не одриче се сна о тим далеким просторима, нити његове (њихове) живописности. Можда отуда толико боја у Црњансковим путописима без обзира на годишње доба или доба дана посете жељеног, замишљаног и измаштаног. У истом путопису („Аранхуез”) Црњански још отвореније говори о „мрежи мисли којом још једино, као очаран, и изнемогао, захвата[м] тај бесмислени живот у коме стално трепери, као ова светлост, кроз засторе, дрхтање сна.” (351) Град је у Црњансковим путописима *град*, „мрежа мисли” о простору-времену *иза*. О граду Црњански је написао последњи роман и последњу песму; *град* је његова последња мисао и његов последњи ламент.⁶ Овакав приступ граду у путописима Милоша Црњанског, на чијем је трагу и наше тумачење овог опуса, може се назвати „интимним, суматраистичким” читањем (Владушић 2011: 66) које кроз мотиве куће, храма, купола, неба или кроз заступљеност одређених боја (раз)открива перцепцију путника – суматраисте.

Исказ „Приповедам да живот није видљив него да је ван наше моћи, *на небесима*.” (Црњански 1996: 19) значајно осветљава поетику путописа Милоша Црњанског. Ако живот „није видљив”, он се ни не може чињенично описивати, већ само доживети. Путописање живота, дакле, може своди се на *искуство живота*. Искуство путописања једна је од кључних синтагми савремених теорија овог жанра (Basnet 1995: 92–94). Ако је живот „на небесима”, онда је сваки путопишчев (односно „путопишчев”⁷ јер тај појам у контексту опуса Милоша Црњанског, с правом можемо ставити између наводника) доживљај плавог и њенових нијанси (не)посредан доживљај живота; и не

---

⁴ Значајне увиде у савремену поетику путописа дали су Мирјана Секулић (2012) и Александар Костадиновић (2015).

⁵ Уп. „Боја није толико природна појава, колико је сложена културна творевина која се опире сваком уопштавању, ако не и сваком проучавању.” (Пастуро 2011: 7) Јохан Волфганг Гете у Учењу о бојама сагледава њихову улогу у космогонијама, у контексту друштвеног идентитета, асоцијација, расположења и симболичке вредности.

⁶ О топосу града и концепту мегалополиса у делима Милоша Црњанског до сада најобухватније је писао Слободан Владушић (2011). За нашу тему значајно је запажање С. Владушића (2011: 54) да након сусрета са Берлином Црњанскова суматраистичка енергија „чили и трансформише се у исто време”. У овом контексту индикативан је наслов првог Владушићевог текста у поглављу о Берлину у делу Милоша Црњанског: „Enter Megalopolis”.

⁷ Уп. „На крају света долази до стапања писца путописа и писца лирског романа.” (Татаренко 2013: 51), а у том „лирском ја” присутни су и Рајић, и Чарнојевић; „они су исто, а различити.” (Татаренко 2013: 46) Цитирана ауторка наводи и примере суматраистичких визија у Црњансковим *Писмима из Париза* (пре свега *Финистере*).

само плавог јер небо – небеса собом зраче читав спектар боја – од беле до црне – док собом значе наткровље, уздизање, пут, бескрај, духовну стварност. Издвојеном исказу, а заправо аутопоетичком ставу путописца Црњанског, претходи следећи доживљај: „И тако, ја имам у себи те различите ноћи, увек исто небо, и различите пруге градских рубова.” (Црњански 1996: 19)

По Готфриду Бену, плаво у авангардним текстовима најчешће означава Судбину или Бескрајно Непознато. Међутим, поједини аутопоетички искази Црњанског попут: „Они који немају у себи модре и плаве, бездане чулности, сухи [су] и конструктивни есејисти.”, упућују Црњансково виђење боје као именовања суштине; речима Казимира Едшмида, „бита и само бита”. Иако је Црњанскова конотација плавих, односно боја, шира од њихових уобичајених симболизација, његово „поступање” бојама у основи је експресионистичко: „Појам експресионизам потиче од латинског глагола *exprimere* што значи истиснути, изразити, а затим и насликати, представити.” (Стојановић Пантовић, *Српски експресионизам*)

Модри рубови Париза

Доживљај неба истоветан је и јединствен у путописима Милоша Црњанског; с друге стране, различит доживљај ноћи можемо повезати са мраком „возова” којима се путописац „отискује” пут живота – пут плавог. *Мрак воза* од *Објашњења Суматре* упућује на међуповезаност и релативност.⁸

Почетак путописа о Паризу (1): „Париз треба да ме запали. Тако су ми бар рекли.” (20) у знаку је „деструкције ауре Париза” (Владушић 2011: 75); сам град прераста у путопишчеву слику о граду, што поједини истраживачи (Владушић 2011: 90–92) сматрају Црњансковим отпором тумачењу *тог* Париза који се не уклапа у „мрежу мисли” о граду. Као што се рубови Париза, оцртани на небу, утапају у модрину неба, тако и *слика* Париза постаје суматраистички колоритна. На наредним страницама заступљен је интимни доживљај града, са тежиштем на шумовима, бојама, осећају, утиску бесконачности и на лирском *ја*⁹ које са *модре* тачке, из срца суматраистичке визије, деконструише појам (поимање) града. Појам, или боље рећи *искуство модрог* пројављује се у синтагми „модрина његових рубова”, односно рубова Париза, његовог неба и обала; модрина перципирана у париској ноћи не означава изразиту, већ нивелисану границу *руба*. У лексикологији стари словенски придев *модар*, *-а*, *-о* обично означава тамноплаву боју, а придев *плав*, *-а*, *-о* чешће означава светлу плаву боју. (Илић 2016: 135) У књижевноуметничким текстовима више је примера код којих се не може јасно разграничити да ли је у питању отвореноплава или затвореноплава боја: у опису снега („И у свакој шупљини на свакој ивици снег. У дубинама модар и црн, на истуреним ивицама ружичаст, а доле, над водом бео и пун искрица као да су звезде нешто писале по њему.”), где нијанса модрог зависи од угла светлости; слично

⁸ Уп. „Воз је, изгледа, повољно место за сусрет садашњости и сећања, али и оличење симултанитета.” (Татаренко 2013: 49–50) Читајући Црњанскове „мемоаре” Татаренко (2013: 48) истиче чињеницу да је „управо у возу, после рата, Црњански прочитао књигу које је, изгледа, имала пресудан утицај за рађање суматраизма – била је то веома популарна у послератно време књига о теорији релативитета.”

⁹ Уп. „Oslikati grad znaličo bi, dakle, oslikati sebe.” (Vladušić 2011: 129)

преливање семантике модрог ка плавом, ружичастом или зеленом заступљено је у опису реке, очију, цвета: „... пред њим ће у низини празнички бљеснути *модра Уна*, гранична река подгрмечког краја.”; „модре очи; ситан, модар, румени цвет; модра јазбина, модри лукови, модра маховина, модри кукуруз, модра кадифа и др.¹⁰ Анализирајући придев *модар* у основној семантичкој реализацији Илић (2016: 139) закључује да се он јавља у два различита значења: у значењу тамноплаве боје, са или без елемента љубичасте боје (*модри сљез*) и у значењу тамне боје уопште (*модре јазбине, модра маховина*). Истраживачи поетике боја у контексту тумачења семантике нијанси плаве често наводе примере из дела *Код Хиперборејаца* Милоша Црњанског.¹¹ Чести су примери у вези са тамним, плавим оделом, плавим морима (Португала и Грчке), небом плавим попут аметиста, плавом, сребрном сферичном куполом Микеланђеловом (над Римом), цветовима плаве боје, а семантика плаве у њима у распону је од нулте плаве (боје мора), преко неодређене плаве (боје куполе) до тамне боје са нијансом зелене. Без обзира на контекст, модра у Црњансковим путописима упућује на *везу/додир* у суматраистичком значењу.¹² У Црњансковим путописима о Паризу модрина се често стапа са црном бојом ноћи (уп. рубови обала Париза оцртаваху се на небесима), упловивши уједно у област (не)мира, односно мотивације сигурношћу да постоји *негде*, што оставља на њему мир (безбрижност, лакоћу, нежност – умилност). *Негде* у интерпретацији (тумачењу, доживљају) Милоша Црњанског не тражи допуну објектом; *негде* каткад има конотацију суматраистичке бестежинске тачке „негде у свемиру”. Не треба пренебрегнути „чињеницу” (тумачење) Црњанског да мир остаје на њему; *тај* мир има израз, односно одраз модрог осмеха који, у *вези* са (не)миром у *путнику*, може значити градус више и осећају, вери да *постоји негде*. Амбигвитет *плавих* у Црњансковим путописима утемељен је и у историји плаве боје: у старом Египту плава боја имала је апотропејску моћ, али је била и боја града мртвих; у старом Риму плава боја коришћена је за понижавајућа обележја; у средњовековним сакралним представама плава је боја Богородичиног плашта, а у световним представама овог периода упечатљива је легенда о средњовековном труверу који трага за *малим плавим цветом* који је видео у сну; романтична плава боја је сна, меланхолије и

¹⁰ Примери употребе модре боје у књижевноуметничким текстовима преузети су из монографије *Боје у оку, свести и језику*, ауторке Мирјане Илић. Конкретни примери преузети су редом из дела *Писма из Норвешке, Башта сљезове боје, Проклета авлија, Код Хиперборејаца, Корени* и *Опсада Цркве Светог Спаса*.

¹¹ Хипербореја је, такође, амбигвитетан појам (топос) јер означава и нирванистичке пределе вечног мрака, смрти и леда, и земљу блаженства, вечитог сунца и среће. Без обзира на боје ових предела, њихово имагинирање резултат је инстинкта сна или жеље субјекта за бекством од суморне стварности. Индикативним насловом рада „Суматраизам – у трагању за овоземаљском срећом” Горана Раичевић наглашава Црњанскову веру у остварење суматраистичке визије.

¹² Уп.: „... дах свој, модар као платонизам” (Црњански _____) Модри дах једна је од тачака поетичког укрштаја дела Црњанског и Рада Драинца. *Дах земље* о којој пева Драинац у истоименој збирци махом написаној у Блацу 1939, модар је и конотира смириште; то *смириште* опасно модром бојом шума, до којег воде модар пут и модра песникове жеља, јесте модра Топлица. „Градирање мотива плаве боје преко ведре (стварности, телесне љубави и љубави према природи), до модре боје (боје песникове упитаности пред животом, бескрајем, тајном над собом и у себи) јесте путања песничког програма Радојка Јовановића: путник плавих и ведрих путева даља трагања ка даљини модрој препушта новом путнику, Раду Драинцу, који се „родио” баш под овим, топличким небом, трена када је ведра стварност постала *модри бескрај*.” (Бојанић Ђирковић 2020: 189–190) Поетичка сличност Црњанског и Драинца огледа се у *модром путу* и поступку симболизације топоса *модрог*.

револуције (Пастуро 2011). По Гетеовом учењу (2007) пурпурна боја је градација свих боја, односно динамичка тачка круга боја ка којој све стреми.

У путопису *III Париз (I)* налазимо импликације боје мирне душе; она има боју камена, воде и неба, тачније осликана је симболима плавог са упливом модрог. ОБЈАСНИ!!!

Путописање Париза у тексту Милоша Црњанског претаче се у рефлексије о алогичним везама, при чему Париз логично постаје зрак – пут тражења, над модром дубином воде која „нигде на свету није овако дубока” (22), под модрим небом које nigде није „овако широко” (22), и сам безбрижан, лак и нежан, *модар*, вечан. Имплицитну поетику Црњанских путописа потврђују и спорадични експлицитни поетички искази попут „место описа [Париза, прим. аут], јављам само да у Версаљу нише трава.” (23) Без чињеница о путу, не бисмо ни могли веровати Црњанском да јавља о пролећу Париза; подједнако то може бити пролеће његових осета, нових спознаја, *нових садржаја*. *Модро* такође припада новим садржајима, безграничношћу своје дубине, својих висина и нијанси, у поетици Милоша Црњанског постаје синегдоха космизма. И кубистичка деформација форме у поетици Милоша Црњанског деконструирше се у хармонију модрог. „Свакако, кад хоће да се дође до новог закона, тражи се формула.”– записује Црњански (44) у есеју о ликовној критици кубизма, интегрисаној у путопис о Паризу (4). Црњански је нову формулу нашао у (на)новом осету *боје* бескраја.

Париз је у путописима Милоша Црњанског заступљен и путем мириса, а есенцијално у овој сензацији јесу „безгранична љубав и безбрижност” (25). Смештена у овај контекст, безгранична љубав, у луци вечности, у доживљају путописца Црњанског свакако мора бити модра. Њен градус више је безбрижност. И даље смо у *модрој* луци. То је лука из које се испловљава ка „новим и дубљим просторима” (32) у 20. веку презреног живота. Тачније, Црњански путопише о тражењу простора *уместо* живота, али супституција је само наводна и односи се на видове живота у/испод/изнад текуће свакодневнице, смештене у доживљај есенцијалног и на радост тог осета који резултује безбрижношћу. Речено лексиком путописа Милоша Црњанског, све је там(н)о, али тамно има и квалитет модрог; супституција таме модрим помак је из, ван, испод, голог живота ка огољеном животу. Огољен, он је, парадоксално (или не?) огрнут бескрајем.

Модар звук звона

У вези са осетом модрог је звук звона јер, попут модрог, нивелише границе неба, земље, оног испод и изнад.¹³ И ван контекста путописа Милоша Црњанског, за проучавање боја важне су просторне релације, учесталост и проређеност, распореди и расподеле (Пастуро 2011: 8). У Црњанским путописима плаво (и његове тамније и светлије нијансе) увек су изнад, на врховима планина, на небу или на његовим

---

¹³ О предлогу (релацији) *изнад* у путописима Милоша Црњанског писао је Слободан Владушић (2011: 136) у контексту Црњансковог топоса изокренутости света. Колорисање града модрим бојама неба, љубичастих врхова планина и плавих кубета храмова посредно говори о чешњи за просторима безбрижним, лаким и нежним и постојаној нади да они постоје негде, изнад.

рубовима. Чак и када се повезују са земаљским, конкретним просторима, они се увек огледају у небу или се плаве у даљини. Звук (звона) је веза (*мост*) свих *ствари*, а тишина (безбрижност, лакоћа и нежност/умилност) услед осета *везе*. Небо које, без обзира на боје, буде „исцртано правим, ампирским, подгрејано грчким рубовима” који упућују на _____, својом ширином и миром доводи до смеха. Смех загледаног у небо јесте модри смех.

Модроплава љубав

Бескрај плавог, односно модрог есенцијално је повезан са љубави. Овај мотив развија се кроз своје суштинско својство у љубав према човеку, а вођен *том*, исконском, истинском, животворном љубави, *путник* се обраћа човеку у сваком времену увек насušним саветом – утехом: „Сетите се вечности.” (22) У насušној утехи да се увек (у сваком времену, у свим околностима) сетимо вечности налази се суштина Црњансковог „футуризма”. Нимало случајно Црњански овај термин пише између наводника. У први мах, доживели бисмо га иронично, те бисмо кроз назови футуризам наставили ка полемици са приговорима „оригиналности” ескресионистичке и суматраистичке поетике. Заокрет према будућем у поетици Црњанског треба разумети као освешћење да је једино што траје – живот; његови облици и стања се претачу, те се међу свим „појавним”, односно доживљеним облицима могу успоставити логичке везе.¹⁴ Тако запажамо да је „футуризам” Милоша Црњанског превредновани футуризам у уметности: насупот антикултурализму налазимо космополитизам¹⁵, антилогици – логички утемељене *везе*, насупрот политици – живот сам „измештен” из друштвених и политичких образаца (живот природе и природни живот); борба и опасност и даље остају важни поетички елементи, који уместо „опијања” садашњости субјекта бивају упијени у прошлост и наталожени у субјекту. У њима су утиснути дубоке бразде и отисци. Они остављају таман траг и тамни одраз на небесима. У одразу модре и бивају нивелисани. Нивелисање граница, стања и облика чвориште је Црњанскове поетике будућег, односно вечног. Упркос (непосредно) прошлом, Црњански вечно налази и у прошлом¹⁶: сврставајући себе у класичаре, космичаре, кубисте (синоними), Црњански још једном наглашава поетику есенцијално вечног у временима и облицима живота. У овом контексту, *модра* означава парадоксалну везу – нивелисану границу преласка, претакања, односно претапања облика живота. Иако се у рецепцији дела Милоша Црњанског опсежно говорило о поетици космизма (у широкој лепези синонима), путописи Милоша Црњанског доприносе не само нашем доживљају те „борбе” за афирмацију нове (у смислу *другачије*) поетике, већ и прецизирају да је космизам оруђе (метод) борбе, по важности (епохалности) равној Вуковој (36), а циљевима досезања *живота поново*. Говорећи о борби космизмом, путописац Црњански се осмехује, а осмех наново модри видике. Осмех суматраисте Црњанског није чујан у буци масе „која хоће, засад, само да се смеје, смеје, смеје.” (37), али *модри*.

¹⁴ Уп. „сва будућност постаје мутна, блага равнодушност” (110).

¹⁵ О космополитизму у поетици Милоша Црњанског в. Владушић _____

¹⁶ Уп. „Прошлости има, али и њеног трајања.” (118)

Мотив модрог увезан је, често и изједначен, са вечним мотивом лепог. *Модра лепота* се „угледа тек кад се сви редови лепота прођу, на највишем степену” (117). Модрина лепоте Црњанског наизглед „враћа” антици, а заправо уздиже до висина античке сократовске и платоновске филозофске мисли и доживљаја вечности / бестелесности, а оно почива у љубави и лепоти ради њих самих. Међутим, и Црњансков доживљај лепоте сведочи о суматраистичкој призми јер лепота је плава, модра, вечна. Црњански промишља „лепоту на највишем степену, у мистеријама љубави; чудесну Лепоту, нестворену и непролазну.” (117)

У путопису Сијена, Црњански преко мотива даха Катарине Доминиканке, веренице Христове, *модрог као платонизам* (146) још једном евоцира суматраистичку визију љубави – „узрока свих ствари”. И у другим сегментима Црњансковог путописа мотив љубави сагледава се у преливима и амбигвитетима модрог; сећајући се и промишљајући упечатљива „чудновата и грозничава бића Содому и свету Катарину, Црњански долази до прецизног појма љубави: „Живот је збркан, са безбројним хладноћама у себи. [...] Свет се љуља и разлива, узалуд га самртник милује: једина тачка што се не миче и сја, остаје зачеће. Као међу чохама, платном и сукном, кад прсти напипају свилу.” (152) Љубав је, у доживљају Црњанског, испод свега појавног, а појавно је пут ка осету *модре љубави* – безбрижне, а трепераве. Таква љубав, са великим почетним словом, указала се Црњанском у обличју Сијене.

Љубав у путописима Милоша Црњанског је „једно једино, непомично и непрекидно” (153). И сама љубав у путописима овог писца постаје „облак љубави” (192), „ситан у својој скромности” (192), а безмеран својом моћи. „Колевком Љубави” Црњански (1966: 184) назива умбријску слику преливених боја пролазног и прошлог, најширег спектра и најкомплексније семантике у путописима које анализирамо. Црвена умбријска боја евоцира прошлост љубичастих брда заливених крвљу, док прелив црвене у љубичасто продубљује семантику прошлог отржући га из оквира пролазности. Црвена прошлост овде има нијансу љубичастиг *памћења*. „Стреле зракова” (186) плавих, црвених, зелених, жутих, ружичастих и љубичастих „одапете” са *модрог* ушћа боје „путеве” Милоша Црњанског, те се мисли овог путника гранају *иза* појавног. У путопису „Перуђа” Црњански појашњава *модрину* прошлог: „Има ствари које тако дуго сачувају у себи оно, што је прошло.” (205); то су храм, небо сво у одразима и рубовима земаљског прошлог и боје које, преливајући се, евоцирају *тон* прошлог. Радостан, у спектру боја, Црњански осећа да „оно што је прошло опет иде, сазидано и мраморно, огромно и плаво” (217). Повратак прошлог значи и повратак себи: „Загледан у себе, увидех да је све што се види пролазно, али да је у мени могућност звезде.” (217) „Унутра, у нама, нека жар држи свет, непроменљиво и непрекидно.” (217) – још једном ће истаћи Црњански под сијенским небом које је, овога пута, у њему нашло свој одраз. Рубови тосканског неба прелили су се у Црњанскове „понете” рубове Срема.

Ширине и везе

Мотив (односно поетички елемент) модрог је у путописима Милоша Црњанског заступљен и у вези са појмом ширине. Доживљај „вртова и ширина под грањем

модрим” (22) изнова упућује на границу која наводно раздељује, а повезује. Зелена и плава „ширина” умешале су се и узлетеле (ка) *модрим* висинама, у *широки бескрај*. Ово није Црњансков плеоназам, већ наглашавање прелаза, претакања, трајања, а чвор – линија – осет везе је *модар*.

Модри смех

У нераскидивој семантичкој повезаности са модром бојом јесте и мотив смеха. Он се у путописима Милоша Црњанског развија у неколико смерова који ће се, како ћемо показати, укрштају управо у модром. Једна од тих конотација смеха јесте животворност, а она се јавља у „оживљавању” старе, „заборављене веселости” (34). У путопису *Париз (4)* Црњански ће се, након летимичног погледа на тамошњи позоришни репертоар, на тренутак сетити Стерије. Увезујући смех и (на више нивоа) прошло, животворност ће задобијати укус „романтичне туге”, поноса који се не да претворити у егзалтираност, већ се, у путопису Милоша Црњанског, „стилизује” сном о прошлом – једноставном, безазленом, лаком и нежном животу. Заступљеност лексеме *сан* у рефлексијама о смеху управо још једна је непосредна веза са прошлим, и утолико, са недостижним. Смех је, у Црњанског, наизглед весео. Од важности је и податак да Црњански наведено опажа и доживљава на Велики петак, слушајући старе латинске хорале који појали „весело француски” (34). Сходно поетици путописа Милоша Црњанског, Велики петак може имати и пренесено значење, те означавати *чин* перипетије – повратка заборављеног смеха, макар наизглед радосног. Четврти чин „драме смеха” Милоша Црњанског *расплиће се* у модрој вери.

Бескрајни плави круг, сан о недокучивом, недостижном, удаљени предели и сл. топоси, те песничке слике имагинарног и спиритуалног „где ништа више не боли” потичу из корпуса немачког романтизма (Лазич Гавриловић 2016: ____), давно заборављеног у време када је Црњански путописао.

У делима Милоша Црњанског романтизам се огледа и у глорификацији слободног субјекта (Владушић 2011: 349).

МОДРО У КАМЕНУ

Ренесансно плаво

Међу Црњансковим путописима „под нашим небесима” заступљен је и доживљај ренесансно плавог Хвара. Ведрина вароши, католичка веселост „која се каткад заборави и пређе у паганство” (436), под „лудим сунцем” (436), и путника покреће на *игру*, те у његовом оку вода постаје „плава и коврцаста, толико лака, као да је сва од пене и небеса.” (436) Корчула и њено Сунце које „обасјава чудним сном” (432) подстичу путникове реминисценције на Вергилијеве стихове „мирне, и сребрно сиве, као маслине” (437). Хвар и Корчула су модрозеленог неба и пучине модре и зелене, што због маслина, мрачних и мирисних борових шума, а МОДРОЗЕЛЕНО!!! Модрозелена

боја „наших небеса” меша се са рујном црвеном бојом сванућа, а ова слика одраз је путниковог осета „сванућа у нама” (427).¹⁷ Водопади Крке у путнику остављају утисак „дивље романтике” (417), а „вода која грми и говор који се не чује” (417), иако у бити супротни тишини, у Црњанскомом доживљају имају квалитет тишине _____. У овом контексту важна је и песничка слика „Све страховито бучи и шуми, само ред јабланова одлази мирно за реком.” (414) **ЈАБЛАНОВИ ТИШИНА!!!**
ДЕКОНСТРУКЦИЈА ДУЧИЋЕВЕ ПЕСНИЧКЕ СЛИКЕ

Међутим, модро се ни овде не лишава нијансе плавог, а утисак „Пред гробовима, три бескрајна плаветнила: море, ноћ и небо.” (420) показује да је плаво спона прошлог и будућег, пролазног и бескрајног; да је ближе нама светлије, спознатије, а даље од нас и дубље, под нама безмерније, хладније, али мирније, _____

Недоследност у семантици „песничких слика модрог” интензивнија је на просторима „променљивих нервних *душева*” (409), какви су *простори* далматински градова. Путник их доживљава очима прошлог, *херојског и каменог* (407), у споју „очаја и веселости, неизмерне ракоши и неизмерне беде оног што се види” (409). Далмација, сва *хумкаста*, путников поглед боји тамномодрим, док црквица, подигнута на готово свакој хумци, бистри модру боју до плаве и разлива је до златне. У односу на *слике* других путописа где преовладавају пејзажи или коментари о сликама италијанских или француских уметника, на Црњанској далматинској слици „старог града мокрих зидина” учачамо детаљ двојице „сретних, задовољних и безбрижних” (400) људи, доживљајем неба и тла уједињених са путописцем, а „тамом дубоког покоја”, заједно, у хармоничном, плавом контрасту „гробљу старина” (397) и прошлости, „мутном бездну” (391).

Важан топос Црњансковог пута у модром је Сијена, „раскошна збрка свих облика” (115), мириса, звукова и боја, увек у покрету и преливу. Тај простор раскоши астралног, укрштен са раскоши овоземаљског, сав је у узлету ка плавом и модром, безбрижном и треперавом. (Бес)телесни утисци аналогни су поетици плавог и модрог у путописима Милоша Црњанског. Као важни композициони елементи и семантичка ушћа ових путописа, безбрижно у *плавом* и трепераво у *модром* изнова наглашавају значај пута – тражења: као што се безбрижно трепери, трепераво се иште безбрижност. Сходно поетичком систему Милоша Црњанског, ово је наизглед таутологија.

Већ је истакнуто да је интензитет значајан аспект боја у делима Милоша Црњанског, самим тим и *пута у модром*: „млако осветљење” у путописима Милоша Црњанског квалитет је високих сводова, модрих небеса. У контексту сакралног тематско-мотивског слоја путописа овог аутора, модро има нијансу љубичастог и порфирног, осет трепераве безбрижности, искре густог сјаја и тамног мира. Тамни мир је такође пут, тражење, утолико безбрижније јер је свест о безбрижном на тренутак осве(ш)ћена спознајом. Плаве шуме србијанске смештене у кут мрачног, модрог (једва се „виде”) постају симболички топос завичаја, лак и нежан, али треперав, увек жуђен и

---

¹⁷ Уп.: „Румени Хвар у води и плави, потамнео Хвар, у ваздуху.” (419)

тражен са сумњичавошћу јер, као што ће Црњански рећи на једном месту, прошлост постоји у млаком сећању, а пут до сећања и *пут у модром* не теку истим смером.

Плава кубета и модри плашт

Мотив модрог плашта семантичку лепезу модрог проширује (увезује, мрси) осетом вере.

Важан аспект *модрог* у путописима Милоша Црњанског налазимо у есејизирању идеје и лика Богородице. Мотив зачећа из контекста библијске приче о Дјевици Марији прераста у суматраистичку визију *тамне* и *слатке* наде (134) да се у модром налази *звезда што сја*, што вољу „путника” чини дубоком; тамна нада и дубока воља задржавају ток *пута у модром*. Пред Дучовом сликом, путник изнова промишља и увезује просторе, времена и боје: „Жене под крстом, жене пораниле ка Христовом гробу, и оне, при скидању леша знају покрете уздржљивог бола, насликане у бојама дубоко зеленим, и плавим, и модрим, а засуте златом.” (134) Мотив уздржљивог бола Црњанског је доживљај сцене у којој у вечном искричава пролазно. У овим библијски модрим сегментима путописа Црњанског пут се експлицитније повезује са писањем и тишином; у тишини, загледан у модре врхове шума, путописац тражи смер у модром ка завичају дубоко под очним капцима и високо у врховима модрих шума, а довољно близу да се дланом може додирнути. „То су те везе непротумачене и неизвесне” (136), али спознате и доживљене. Важан квалитет тих укрштаја је „хармонични” амбигвитет мирног и хладног, умрлог и вечног, „мира смешења” (136), „љубичастог у пролазном”, „уздржаног, а чудног и страсног” (136). У путописима Милоша Црњанског тишина је под ореолом сакралног: „У тим предвечерњим часовима, у златној светлости, фреске, једва видне, имају нарочиту лепоту и вредност. У потпуној тишини и мртвилу, тада, замењују јаву.” (191) У путопису „Сијена” уочавамо два важна контекста Црњанскове употребе плаве боје: пишући о љубави као „узроку свих ствари”, Црњански је, у духи посланица Светог апостола Павла назива сладострасном, плавом, али и мутном, док ону исконску, божанску нит љубави Црњански пореди са „дахом модрим као платонизам” (146) где придев *модар* означава извор и ушће свих љубави (веза, повезаности); други важан контекст је у синтагми фреска *плагог* дна где је плава у исти мах сакрализована и суматраистичка боја бескраја у коме се назире тачка, руб, прелив модрог (простора, *негде*, Хипербореје). У контексту нијанси плавих, односно модре, са пролазношћу највише конотира љубичаста боја. „Љубичасто, пролазно и бездано” (145) наличје су суматраистичке слике града, а ако узмемо у обзир Црњанскову поетику изокренутости (одраза, огледала), можда једино право *лице* стварности. Богородица, „одевена у љубичасто и модро” (130) у путописима Милоша Црњанског постаје симбол амбигвитета живота, пролазног у вечном.

Плава је и боја Неизрецивог (136), свемогућег и свезнајућег што „обасјава мирно као Месец, мирно и хладно” (136) и, у бити амбивалентно, у путничком субјекту меша супротна осећања спокоја и стрепње, топлине и хладноће, безбрижности и немира.

Плави храм (*плава кубета*) неизоставан су и важан мотив путописа Милоша Црњанског. Каткад се повезује са мотивом прошлости („само плаво кубе, старо и лепо,

чува прошлост”, 414), а много чешће је заступљено у суматраистичким визијама путника Црњанског. У тим пасажима плава боја тамни, а кубе узраста у *кубета*.

Највише суматраистичких мотива налазимо у доживљају Стоне цркве Блажене Госпе, у срцу Дубровника. Она „беше сва у бојама неба плавог, јутарњег и пуна у себи кругова и полукругова” (459), са жуто-белим каменом својих зидова, те подсећаше тада Црњанског, а сада и нас, читаоце, на чувену песничку слику бескрајног плавог круга са звездом у њеном средишту, изнова нам откривајући да је смисао живота у путу – тражењу, бескрајном и вечном, перманентно узбудљивог, са осцилацијама, али верујућег да се у даљини, иза плавог, у модром, налази *звезда* (смириште, нада, *нешто...*). У овај храм воде *плава* врата; његова *плава* кубета стапају се са небом; *плави* поглед путопошчев кружи око златних зидина и сваким новим „обухватом”, „загледан у Госпу и њено плаветнило”, узлеће у плаво(м). Чак и плаву пучину у даљини путник доживљава *полукружном, празном и вечном* (461), надајући се да тамо може наћи *почети* или починути, исто тако празан, ослобођен туге о којој сведочи Црњансков дисхармоничан доживљај храма и човека („рђавог гркљана”, „мале, погурене прилике” израза лица што одаваше досаду душе и презирање света”, 460). И други сегменти Црњанскових путописа са мотивом плавог и/или (тамно)модрога бескраја наводе нас на закључак да се за бескрај везује путников доживљај/жеља¹⁸ бестежинског стања, безбрижно, стапања и растакања у нијансама тамне плаве – граничне плаве између оностраног и ононостраног, светлости и таме, живота и починка.¹⁹ У њему су усечени погледи – путеви путника Црњанског. Суматраистички доживљај Дубровника мотивисан је првим путниковим утиском о граду који га је приморио дубином неба, тишином живота и лепотом ноћних сазвежђа. У ноћи магловитог мрака у шуми и води, у поноћ, изнова искрсавају путникове суматраистичке визије плавих прозора храма у којима светлуцају свеће и сјаје поцрнеле иконе (417).

Наша уста модра небеса

Без изузетка, у Црњанском доживљају Баната, Барање, Срема, Славоније, Хрватског Загорја, Словеније заступљена су небеса, квалитетом ведра, плава, висока, с мутним изданцима модрих планина, мутног бездана, неизмерна, запупела, мирисна, а пре свега *наша* и *уста*. У основи исто(ве)т(н)ости небеса над нашом земљом јесте и њихово узрастање у симбол „једног (Једног) благог, материнског ока” (393) Пресвете Богородице, али и суматраистичка визија Хипербореје коју путник овде интензивније осећа/види/чује, или пак у коју *овде* силовитије *верује*. Мирноћа и мекоћа у путниковом доживљају откривају његову дубљу и снажнију повезаност са овим небесима, док детаљи тог доживљаја буде осећај заједништва и подстичу наше брже, непосредније и

---

¹⁸ Поједини истраживачи дела Милоша Црњанског (Лазич Гавриловић 2016) ове осете тумаче у кључу Шопенхауерове филозофије, као двоструку носталгију – чежњу за виђеним и још неоткривеним, односно као стање између ведрине и меланхолије. Милошевић (____) пак Црњанскову мисао о космичкој повезаности ствари тумачи као утеху трагичном осећању.

¹⁹ На значај мотива светлости у Црњанском делу указује једна од његових првих песама „У почетку беше сјај”, објављена у *Босанској вили* 1912. У песми „Привиђења”, написаној 1929. у Данској, а објављеној 1969, Црњански такође пише о светлости („сјај у мени”) која лирском субјекту осветљава пут и бездан у исти мах.

интензивније урањање у суматраизам Милоша Црњанског. Другачије небо /другачији доживљај неба налазимо у путопису „Ескоријал”. У чулним утисцима путника Црњанског овде уочавамо и дозу критичности исказану кроз пејоративе (травуљина) и поређења боје неба са оловом. Сивило се овде прелива и разлива, чинећи путников утисак различитости још интензивнијим. Црњански овде уочава „разлике у бојама, људима, па и у светитељима.” (382) Овакви сегменти који сведоче отуђеност путника од боја места и времена ретки су у Црњансковим путописима. Доживљај *страног* у овом контексту може се разумети као путникова реакција на оно што одступа од праве, чисте Шпаније.²⁰ У путопису „Валенција, Валенција” Црњански истиче да је права Шпанија „тврда, поносита, модра Висораван Кастиља, земља вере, одрицања, поноса, фанатизма.” (376) У суматраистичком доживљају супротности, ако су чисте, могу постојати у релацији и – и. Нејасно *нити – ни* (ни зелена ни црна и сл.) не прелива се у суматраистичкој визији. Права Шпанија је она под небом андалуског плаветнила, „плаветнила које се не заборавља” (364). Такво плаветнило подлога је и сенка суматраистичких доживљаја Шпаније. Али, ово плаветнило не значи жељену тишину.

Модра је и боја *завичаја*: у модрој Сијени путник осети да „може створити један нов и свечан израз свога завичаја, каквог давно не беше” (129), јер заборављена лепота грчких боја и латинских фресака храмова Сијене, њена живописност и у исти мањ њена модра и мека тама, доприносе путниковом осећају да *смо* „на дну нечег бескрајног” (126), у *завичају* (у суматраистичком значењу те речи). У модром осветљењу вечери. Загледн у кровове Сијене и старе иконе византинских боја, Црњански записује суматраистички *credo*: „Везујмо свет и не распарчавајмо га: сви су облици у вези...” (114) и „Тако ја у свету видех: да се све може пренети морем [...] исти мирис и једносušност мог Срема и Тоскане...” (115)

Ходочашће Плавој гробници

На важан аспект плавог и значај архетипа плаве гробнице у путописима Милоша Црњанског указао је Јован Делић (2020: 819–836) радом „Ходочашће Милоша Црњанског Плавој гробници”. Тумачећи Црњансков поетички и вредносни однос према Бојићевој песми о „гробу бескрајном као ум”, Делић истиче да је Црњански још те 1925. осетио будући архетипски значај Плаве гробнице у поезији Милутина Бојића. „Те ноћи, на броду, Милош Црњански није имао никога ближега под небом ни на мору од упокојенога Милутина Бојића. Бојићева писма припремала су га „јасно и тужно” за Крф”, закључује Делић (2020: 821). Поглед и осет двојице писаца укрштају се у *дубоким* тренуцима загледаности у „вечно плаветнило Јонског мора”, покров „најцрњих гробља, бесмртно чувених”. „Крф, плава гробница” - похвала мору, великом, дубоком, искреном. В. Туђа реч (реч сведока, санитетског мајора господина Станојевића)

Закључак

²⁰ О Црњансковом путописању о суштини Шпаније в. Секулић 2012.

Појмовник *модрог* у путописима Милоша Црњанског*Модро и дубоко*

Модра боја (нијанса) у сабраним путописима Милоша Црњанског (прир. Стеван Раичковић) непосредно се јавља у више од 90 синтагми, у значењу именица, придева и глагола модрити се. У контексту суматраистичке поетике Црњанског најзначајнија је синтаagma *модра пруга* (модар руб) која означава најдаљу тачку до које сеже путников поглед и прелив бескраја. Бесконачност модрог бескраја, у исти мах неизвесност и спокој, неретко су интензивирани придевима *таман* и *мек*. У погледу просторних релација, модра боја присутна је у свим димензијама: најчешће је заступљена у проторима *изнад* (модра пруга неба, модри рубови неба, модри кровови и др.) или *иза* (*модре земље иза кућа*), али сразмерно је повезана и са дубином (дубока модра пруга испод обале, на дну морске обале и сл.). Стога се појам модрог може разумети као пут или вертикала која увезује сва три времена, усмеравајући их ка ушћу вечног. На значење модрог као вечног, непромењеног, постојаног упућују и синтагме *модро стење* и *модро камење*. Пре свега, путников поглед је попут „прозора који би се сваки час модрео и тамнео”, жудећи да у појавном открије клицу модрог, трајног, непролазног, вечног. Модро је и осет од којег је понајвише зависило колико ће путник Црњански остати под неким небом. По правилу, модром бојом означава оно што је неизмерно, ма то била и жалост („жалост... огромна као модра галија”). Модро у Црњансковим путописима јесте и „боја” заноса и поноса. Ретки су примери где се појам модрог повезује са пролазним: један од таквих је синтаagma „помодрела тела” али ни ова конотација није постојана јер у другом примеру „помодреле руке” зарањају у зрак воде „и заборављају све”. У синтагми „црква као гробница, хладна и модра”, ова боја изнова упућује на вечност. Без обзира на квалитет тамног, мрачног, модра у Црњансковим путописима означава осветљење у пренесеном значењу (просветљење), мада не изостају и примери дословног значења: „модро осветљење вечери”.

Хронолошким редом наводимо Црњанскове синтагме у којима је заступљено модро:

модрина рубова Париза (20)

„[...] далека, тешка, *модра пруга* што је текла око видика, и где је свему било крај” (46)

„*Модра долина*, која се спуштала у море” (и покривала путника сенком и тишином) (46)

„магла, модра, добра магла” (47)

модре земље иза кућа (47)

модра шлеска поља (47)

Дунав мокри и модри (47)

модро небо (48)

модра и широка пруга видика (49)

ррачан, модар бескрај (у који се сливају море и небо, чим прође подне) (49)

модри пужићи (50)

мокре, помодреле руке („зарониле су у зрак и воде и заборавиле све”) (51)
модро стење (51)
„модра, широка пруга, испод обале, све је дубља.” (51)
помодрела тела (52)
„прозор, који би се сваки час модрео и тамнео” (52)
модре воде („од којих је зависило колико где остајем”) (52, 55)
модра пустиња мора (62)
небо модро од дана (72)
жалост... огромна као модра галија (90)
модри кровови (91)
модри вртлог *тих* небеса (небеса Сијене) (105)
зграда (општине) охола и модра (114)
сијенски (општински) двор модар и древан (114)
модро осветљење вечери (114)
модре, мртве очи (прошлог) (118)
„модра позорница, камена потковица унутрашњости Сијене” (124)
модра и мека тама (126)
модро, чудно (биће иконе) (132)
шумовите горе, *joш* модре (134)
модре усне (Каталине, у Салуста) (142)
„бездано, као бурно небо, мрачно под муњама” (144)
„моја напаћена и замишљена, бледа и модра Тоскана” (145)
дах модар као платонизам (146)
модро небо Асизе (179)
„таласи брега [...] модре се у разним нијансама ултрамарина” (184)
дневна модрина (186)
црква као гробница, црна и модра (186)
куће модре и скамењене етрурски (203)
јесења хладноћа, усред лета, помодри (204)
модар и провидан тоскански мрак (209)
модри сијенски занос (212)
звучи и шаре мождане, у којима је модро као на пучини (213)
слатки и модри, спиритуални и фини сијенски пејзажи (218)
модри чекић (223)
модре планине Африке (324)
безмерни модар видик (327)
велика тамна сенка модрог облака (339)
небо дубоко плаво, маварске боје (355)
поносита, модра, висораван Кастиља (376)
модре зидине (437)
модра магла (443)
камење тамномодро (451)

тамноплова магла (467)²¹

Нијансе плаве у путописима Милоша Црњанског

И плава боја (као светла нијанса модре) у путописима Милоша Црњанског повезана је са рубним просторима (рубови неба), дубоким (море), бесконачним просторима или је у међупростору (плава врата цркве). Често се плаво јавља у синтагми уместо именице бескрај или бездан (*плаво дно*). Плави „простори” најчешће су простори *изнад* (плава небеса, кубета, плаво небо, плави кровови града, плава брда). Ова боја заступљена је и глаголом плавети се (плави се море). Плаво је и боја времена које непрестано отиче (потоци плави), прошлости („оно што је прошло опет иде, сазидано и мраморно, огромно и плаво”), али и постојаности (*плава језера*). Плаво је *веза* три бескраја: мора, ноћи и неба. Нијансе плаве боје (чиста, боја аметиста, усијана) заступљене су у путниковом доживљају неба и одраз су узнемирености субјекта загледаног у плаво, на путу тражења модре тачке (повезаности, вечности, смисла, утехе). Као неизоставна боја храма или кубета, плава се сакрализује и упућује на извор и ушће у библијском значењу те речи (на љубав и оне који су зарад љубави према човеку поднели највеће жртве, Исуса и Марију, Пресвету Богородицу). И, најзад, плав је путопишчев поглед (очи мокре, плаве) у жудњи за осећајем безбрижности, лакоће и чисте нежности. Ретки су примери повезивања плаве са световним, плошним (*плаво радничко одело*).

Хронолошким редом наводимо Црњанскове синтагме у којима је заступљено плаво:

- плави рубови (неба) (20)
- плави зидови небеса (су огромнији) (22)
- плаве жиле пузе („кроз румен лед, на врховима земље”) (55)
- дубоко плаво (а плитко) море (57)
- пустиња плава као Јадран (58)
- „очи мокре на дану, и увек мутне” (60)
- кубета плава и тврда (као пизански оклопи) (2x) (71)
- плава кубета (78)
- храм „огроман и плав, као брдо неко” (79)
- плави, горостасни мрамори (81)
- плави прах (којим су засути шљивици) (82)

---

²¹ Посредно на модру боју у путописима Милоша Црњанског упућују синтагме: дубока вода и широко небо (22), црни кровови (20), дубоке воде, далека брда, и бескрајно небо (46), морска пучина (46), залив тежак и мутан (47), „[...] далека пруга што тече око видика и где је свему крај.” (47), крш који тамни (47), мутан осмех (49), црне воде (52), „дубоке, велике, црне очи што пламте” (на препуслим зидовима манастира) (54), „На дну морских обала видим боју мојих очију.” (56), „прозори тамни у недогледним висинама” (61), тамно небо (62), „иза плавих и мокрих небеса” (70), Тамне празнине, византинске (75), тужна, дубока, исплакана ока (78), безмеран видик (95), тамно и чулно (133), тамне боје (134), мрачна и тврда земља (134), мутно се јављају таласи брда и дубова завичајних (134), „мутна, радосна извесност непролазности” (183), чемпреси се црне (184), фреске велике и мутне (196), Берлин непрегледан, дубок, а не висок (239), најтамније боје у ирису Берлина (253),

потоци плави (85)
„кров, као силни штит, зарђали и плави” (86)
мало гробљанско кубе, плаво као лапта (91)
плаветнило глацинија и црнина чемпреса (99)
плаветнило небеса
плави, провидни прах небеса (114)
старе иконе, византинских боја (114)
„плаветнило делфина и алегорије дечаштва и старости” (117)
плаве шуме србијанске (једва се виде) (133)
сладострасна, плава и мутна фреска (146)
фреска плавог дна (фреска зида доминиканске цркве) (148)
„иза храма даљина се плави” (184)
светле се плаве и седефасте боје одела Марије Магдалене (194)
плава, прокисла основа зида (199)
плаво небо (203)
плави кровови града (204)
небо плаво, боје најчистијег аметиста (204)
плава брда (206)
„оно што је прошло опет иде, сазидано и мраморно, огромно и плаво” (217)
плава Баварска (221)
плава језера, скоро сва у вези (312)
дубок, плавичаст, вечерњи снег Берлина (312)
плави ваздух Шпаније (321)
шпанско небо поплави увече дивно и захлади (332)
плаветнило мора (324)
плаво, усијано небо (339)
„азијске висоравни и море критско плаво и неизмерно” (349)
Сијена Морена се плавила у њеном залеђу (363)
„Небо, андалуског плаветнила, плаветнила које се не заборавља, покривало је сву ту слику.” (356)
„Планине, у плаветнилу, биле су далеке, облаци бурни пловили су над њиним снежним врховима.” (369)
плаве обале (408)
„Динара, сва у снегу, плава, помешана облацима.” (412)
плаво кубе наше цркве (414)
„само плаво кубе, старо и лепо, чува прошлост” (414)
„Пред гробовима, три бескрајна плаветнила: море, ноћ и небо.” (420)
плаво стење трогирског полуотока (421)
плаво, радничко одело (423)
море плаво и благо (428)
вода плава и коврцаста (436)
лака, плава магла (437)
плава Бока (444)
плава врата цркве (459)

кубе се плави као голуб (459)
„Загледан тако у Госпу и њено плаветнило...” (460)
плава пучина (461)
плава пучина [...] празна и вечна (461)
(Над Љубљаном) „небо добија невероватно плаву боју” (465)
небо *сасвим* плаво (469)
плави се и модри Јонско море (495)

Прелив љубичастог

Љубичаста као нијанса модре у Црњансковим путописима најчешће је у вези са пролазношћу, било као градус ка пролазном (љубичасто, пролазно), било као њен синоним. Такође, љубичаста је и боја одласка („љубичаста светиљка одласка из луке”). Међутим, синтагме *љубичасто у пролазном* и *љубичаст камен* указују на компоненту вечног у прошлом/пролазном. Ређе се љубичаста повезује са чулношћу како би је интензивирала („љубичасти и раскошни слој млетачке чулности”, „чудна љубичаста боја... ноћи”).

Хронолошким редом наводимо Црњанскове синтагме у којима је заступљено љубичасто:

„Љубичасти, обрстени од ветра, жбунови” (у даљини) (47)
прозори без стакла и љубичасти од влаге (49)
љубичаст камен (49)
љубичасте магле небеса (62)
„љубичаста светиљка одласка из луке” (69)
модре и љубичасте средоземне биљке (85)
љубичасте и огромне морске шпиље (93)
љубичасти и раскошни слој млетачке чулности (99)
љубичасте, сијенске долине (123)
љубичасто одело Дјевојке породиље (Богородице) (128)
љубичасто у пролазном (136)
љубичасто, пролазно и бездано (145)
брда љубичаста (185)
чудна љубичаста боја немачке ноћи (224)
таласасте равни, љубичасте и тврде (327)
toga purpurea (418)

Прелив зелене

„цветају светиљке, зелене” (22)
зелене траве (24)
трава се зелени (24)
зелено као трава (49)
зелене воде (52)

зелено камење (цркве) (55)
цркве, тамне, зелене (59)
магла (увече) тамна и зелена (60)
зелена поља
„Нека зелена боја, од старости, од влаге, од ветрова са мора...” (62)
Зелена светлост ваздуха (63)
Бескрајна, зелена светлост (63)
Мрачно зеленило путања (70)
Модра и зелена, пизанска брда (70)
Кровови и поља, благо позеленели (71)
„иза леђа зелене, светле планине” (71)
Тамно зеленило ноћи (73)
Тесне улице, зелене од влаге (74)
Зелена ливада (75)
Зелена пољана (78)
Нежни, зелени пејзажи (око Пизе) (83)
Зелена пољана (86)
Тешки, позеленели сводови (86)
Зелена пизанска брда (90)
Зелене се библијске бербе Беноца Гоцоли, сликара Медичија (91)
Огроман, зелени облак (91)
Зелена брдашца (93)
„тужно, модро зелено Тразименско језеро” (99)
мрачно зелено море долина (102)
Хридине зеленог, таласастог мора (102)
Зелене падине (103)
Долина (чувена Киана) што се зелени (107)
Зелени таласи земље (107)
Зелена, свилена светлост душе и тела (152)
Зелена Умбрија (183)
Бујно и црно зеленило чемпреса (184)
Сурозелена одежда Јосифова (195)
Јеретик бледозелен (199)
Зелени валови (204)
Усталасало зелено море (204)
Зелено од времена (206)
Чудне, зелене боје Немачке (221)
Берлинска предграђа пуна зеленила (251)
Зеленило густо, тамно, берлинско (312)
Зелено небо Барање (392)

Укрштаји

„Љубичаста, стострука бића, што личе на цвет, цветала су у води, и модра као летње руже, прилепљена на камење, осула су ми ноге бојом која је као крв.” (57)

„Океан је ту био румен и зелен, пун стена, на које су падали вали и пене, као бели венци.” (57)

Црвено-плаво-бела застава (59)

„прозори тамни у недогледним висинама, који се црвене као крв” (61)

Плаветнило и зеленило снегова (62)

„небо у води” (69)

Зелена поља утопљена у воде (70)

Зелено и модро помешано са бледом, раном месечином (72)

Вали модри у ружичастом мраку (73)

Камење... бели се, плави, румени (под знацима Пизе, каменим орловима) (79)

Шаренило црвених и црних олтара (79)

Зелени и румени камен (81)

Бели и модри Алпи (89)

Врели, плави и зелени мозаици (89)

„тамно кубе, али оно што га држи неки лаки, плави, пролетњи прах” (93)

Тврђава „лепа као нека огромна румена и плава звезда” (100)

Сијена – црвена, модра и изгорела (100)

Плаве и румене горе Сијене (101)

Сијена модра и жута

„безмерно таласасто зеленило, што је, у даљини, румено и све бистрије.” (103)

Видик плав и зелен, бескрајан (103)

Љубичасте и зелене долине (105)

„Вода и воће, под селом једним, дах ваздуха и мирис маслина, мешају се у једно у пролазност, лаку, и без трунке ичег мутног, или болног.” (110)

„сва будућност постаје мутна, блага равнодушност”(110)

„камење модро и румено, што је у пролетње вечери ружичасто” (112)

Зелено и плаво море и хоризонт Тоскане (125)

„јасно, али далеко” (126)

Тама и злато сијенских Богородица (129)

Богородица одевена у љубичасто и модро, окована златом (130)

„Жене под крстом, жене пораниле ка Христовом гробу, и оне, при скидању леша знају покрете уздржљивог бола, насликане у бојама дубоко зеленим, и плавим, и модрим, а засуте златом.” (134)

Зелени и модри таласи поља (137)

Румен и модар Содома

Таман, мутан и урођен Содома (139)

Сијена румена и помодрела (140)

Сијена угласта, црвена и модра

Асизи модар и љубичаст (179)

„Додир са небесима, у брдима, сасвим је бистар и светао, а сама та брда таласају се као модро море.” (180)

„Пут један сасвим румен води из града ка сенкама љубичастим.” (180)

Плава и зелена брда (180)

Румени храм као слика у тамном, вечерњем сумраку

Трг модар и љубичаст, затворен (184)
„Слика. Све је то умбријска слика. Жуто, па црвено, па бело, па плаво, па звезде. Између њих боја окера и умбре.” (184)
Плаве и румене фреске (186)
„На витком телу зелени огртач [Марије Магдалене, прим. аут.] раширио се, у љубичасту светлост.” (194)
„Мутни Исус, дубоко плав, пред шареном гомилом светине.” (195)
Љубичаста, румена и зелена шпиља на дну неког чудног мора (195)
„дивна Марија, црно-зелена и плава” (195)
Зрачна Умбрија, љубичаста и зелена (196)
Мутне боје, љубичасте и мрке попут бронзе (199)
Модра и љубичаста брда (202)
Сијена жута и плава, у месечини (208)
Тоскана зелена и љубичаста као море (209)
„Земља тамнозелена, сребрна од безбројних маслина, неизмерно ведро” (209)
Фреске зелене, модре и плаве (213)
Бојадисана осветљења Немачке (224)
Грозничава и светла зажареност Немачке (224)
Жене очију боје бршљена и ванредног плаветнила (239)
Берлински жандарм, ведар, у својој зеленој и плавој одори (248)
Неме куће, прљаве боје (253)
„Пепељаво-смеђе косе, модро-зелених и плавих, ледених очију [жена, прим. аут.]” (308)
Мадрид сав у блеску (333)
„Џамија је, унутра, у полутами румених и љубичастих и плавих боја...” (375)
Прошлост, мутни бездан (391)
„Зелене, плаве, румене свиле у води трепере све до неба и тешких сурих брда [Новог, прим. аут.] иза нас.” (403)
Плави и жути прозори (црквице) (417)
„Пучина модра и зелена, са својим острвима, плавим као делфини, плива пред ртом огромних стена...” (427)
„планине, пепељасте, љубичасте, кршевите, суре, што су главне ознаке тог Приморја, над плавом и зеленом водом.” (444)
Бледоплаво небо (448)
„Море у вртоглавој дубини, ту, тако је лако и плаво. Бескраја чини се да и нема, јер је толико живо.” (451)
Небо „при мору бистрије, што више увис све тамније плаво”. (451)
„Плаветнило мора је дубоко плаво, а у њему плови тамнозелени Локрум.” (461)
Румене, плаве и модре таме засека (466)
Љубичасти и модар предео Делфа (483)

Литература

Goethe, Johan Wolfgang von, Učenje o bojama, 1. sv, Zagreb: Scarabeus 2007.

Делић, Јован, „Ходочашће Милоша Црњанског Плавој гробници”, *Летопис Матице српске*, књига 505, свеска 6, јун 2020, 819–836.

Мандић, Светислав, „У бескрајном плавом кругу Црњанског: како смо постајали суматраисти”, *Летопис Матице српске*, књига 506, свеска 1–2, јул–август 2020, стр.

Пастуро, Мишел. *Плава: историја једне боје*. Београд: Службени гласник 2011.

Стојановић Пантовић, Бојана. „Призматичност појма суматраизам: експресионистичка варијанта Милоша Црњанског”, *Летопис Матице српске*, књига 492, свеска 1–2, јул–август 2013, 61–70.

Татаренко, Ала. „Како је све у вези, на свету: теорија суматраизма у књижевној пракси”, *Летопис Матице српске*, књига 492, свеска 1–2, јул–август 2013, 40–60.